

КОРУПЦІЯ: ІСТОРІЯ, НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У ЇЇ ПРОТИДІІ ТА БОРОТЬБИ

Ясинок М. М., Ясинок Д. М.

ВСТУП

Навряд чи знайдеться в цивілізованому суспільстві людина, яка ніколи б не чула про корупцію у сфері державного чи муніципального управління. Не дивлячись на це, дуже мало людей, які розуміються на психології корупційних явищ, особливостях набуття необґрунтовано набутих активів та їх легалізації, знають методи боротьби з корупцією, в тому числі і на законодавчому рівні. Разом з тим, корупція як суспільне явище і її прояви виникли ще в період формування перших державних утворень, які почали об'єднувати навколо себе великі території з відносно великою для того часу кількістю населення. Управління такими територіями вже потребували цілої системи управлінців, які призначалися державою на державні посади, забезпечуючи таким чином збір податків, регулюючи надання тих, чи інших дозволів, контролюючи будівництво доріг, державних будівель, фортифікаційних споруд тощо. Таким чином, наявність безпосереднього доступу до державних, матеріальних та фінансових ресурсів з боку державних чиновників породжувало спокусу до їх підкупу з тим, щоб отримати те чи інше благо, яке при інших обставинах отримати було б неможливо. Це мало місце не лише по відношенню до державних підрядів на будівництво доріг, водогонів, освітлення та охорони вулиць, відводу землі, будівництві водних споруд, але і по відношенню до надання різного роду дозволів, допомог, заборон тощо.

1. Корупція в стародавньому світі та боротьба з її проявами

Прояви підкупу мали широке розповсюдження і на рівні правосуддя, яке мало місце в державних судах. Саме судді найчастіше отримували певні матеріальні чи фінансові підношення з боку тієї чи іншої сторони спору чи родичів винної особи, яка звинувачувалася в тих чи інших неправомірних діях з тим, щоб уникнути такої відповідальності.

Таким чином такі дії ще за часів античної древності почали називати корупцією (від латинського «*согітреге*»), що означало підкупати кого-небудь шедрими подарунками. При цьому перша частина слова (префікс) «*сог*» означає якиби-то «запрошення» до співучасті до порушення договору. У римському праві слово «*согітреге*» сприймалось як псування, пошкодження, фальсифікація показань, підкуп суддів¹.

Отже уже на цьому, хоча ще і примітивному етапі формування суспільної цивілізації, прийшло усвідомлення того, що корупція підриває довіру до державного управління і в такий спосіб руйнує суспільні устої не лише на рівні

¹ Барташек М.П. Римське право. Поняття, терміни, визначення. 1989. С. 93.

державного управління, але і на рівні правосуддя. Саме по правосуддю і тому законодавству, яке мало місце в той чи інший період суспільного розвитку ми можемо оцінювати рівень корупції та шляхи боротьби з нею та її протидії.

Практика показала, що в корумпованому суспільстві поняття справедливості, совісті, моральності як державних чиновників, так і суддів часто має деформований характер. Розуміючи це і маючи щодо цього підстави Хамурапі цар Вавилону у своїх законах (XVIII ст. д.н.е.) зазначав, якщо « суддя буде судити судову справу, а потім змінить своє рішення, то цього суддю потрібно улічити у зміні рішення і він повинен сплатити суму позову, заявлену в цій судовій справі у 12-кратному розмірі, а також повинен бути піднятим на зібранні із свого суддівського крісла і не повинен повертатись, і засідати з суддями в суді»².

В цій частині більш суворіше до питань боротьби з проявами корупції в судах Древнього Риму підходив законодавець у своїх Законах XII таблиць. Так в §3, Таблиці IX зазначалося: «Невже ж ти будеш вважати суворою постанову закону караючою смертною карою того суддю чи посередника, які були спіймані на тому, що прийняли грошову мзду по даній справі»³.

Єгипетський фараон Хоремхеб (1342–1314 р.р. д.н.е) зіштовхнувшись із корупційними проявами в судах Єгипту видав закон про покарання суддів за хабарництво зазначаючи, що будь-який суддя, який отримав винагороду від одного із учасників судового процесу і через це ігнорував іншу сторону, був винним у «злочині проти правосуддя», а від так, підлягав смертній карі⁴.

Як бачимо, корупційні прояви у сфері правосуддя мали місце в цілому ряді перших державних утворень. Але корупція була притаманна не лише правосуддю. Вона проявлялась і на рівні державного управління.

Так, давньоіндійський брахман Каутільї, який займав посаду головного радника при імператорі Чандрагунті з династії Маур'їв (321–297 р.р. д.н.е) у своєму трактаті «Архамастрі» визначив сорок способів розкрадання чиновниками державного майна, обумовлюючи це тим, що «подібно до того, як не можна не сприйняти мед або отруту, якщо вони перебувають на язиці, так і майно царя не може бути, хоча б у незначній кількості не привласнене тим, хто відає цим майном»⁵.

В ассирійських архівах 3500 років було віднайдено табличку з переліком імен «осіб, які отримували хабарі»⁶. Це вказує на те, що вже тоді відслідковувалися особи-хабарники, які в подальшому вже ніколи не могли бути призначені на державні посади.

Корупція проникала не лише у сферу державного управління стародавнього світу чи його правосуддя. Вона мала місце і у сфері спорту. Так, грецький

² Хрестоматія по загальній теорії держави і права: Навч. посіб. за заг. ред. проф. З.М. Черніловського, упоряд. В.М. Садіков. Фірма «Гардаріка». 1996. С. 10.

³ Там само. С. 54.

⁴ Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. С. 62.

⁵ Артхамастра, або Наука політики. Перекл. з санскрита. Вид. Акад.наук СРСР. 1959. С. 75.

⁶ Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. С. 44.

історик Павзаній зазначав, що перед початком Олімпійських ігор всі їх учасники, а також їх близькі друзі, родичі, тренери присягалися в тому, що вони будуть дотримуватись чесних олімпійських правил з метою запобігання корупції. Але тут же він вказує, що Каліпп із Афін підкупав своїх конкурентів з тим, щоб виграти змагання⁷.

Вінклер Г., професор Берлінського університету, у своїй монографічній роботі «Духовна культура Вавилону» звернув увагу на те, що корупція була розповсюджена в усіх містах-державх Межиріччя в тому числі і у сфері освіти, наводячи щодо цього приклад як житель м. Марі, являючись батьком несумлінного учня, задобрив його вчителя, купивши йому одяг та надавши перстень в подарунок, і учень почав посідати «перше місце серед усіх учнів»⁸.

Отже, корупція в стародавньому світі по суті стала соціальним явищем, яке мало місце в різних державах, проникаючи як у сферу правосуддя, так і сферу державного управління, спорту, освіти, що безумовно викликало занепокоєння правителів і спонукало до змін у ставленні до корупції.

Так, радник імператора Марка Аврелія (161–180 р.р. д.н.е.) Марцел доповідаючи останньому про необхідність змін у правопорядку державного управління, зазначав: «хоча й важко змінювати встановлений порядок, але там де цього вимагає явна справжність, необхідно надати допомогу»⁹. Аналізуючи слова радника імператора, Д.М. Ясинок зазначає, що останній виходив з того, що механізм у сфері захисту інтересів держави повинен давати їй можливість здійснювати такий захист не лише за наявності конфлікту, але і тоді, коли останній ще відсутній, проте ризик таких порушень є настільки очевидним, що він потребує безумовної допомоги самої держави¹⁰.

Одна із найдавніших згадок про боротьбу з корупцією мала місце в стародавньому Шумері-місті-державі Лагаші, де жителі під тиском непомірних податків, які встановлювала місцева адміністрація, вимушені були повстати та скинути адміністрацію, яка запровадила корупційні схеми при оподаткуванні різних осіб. Новий правитель міста Урунімгіну провів низку антикорупційних заходів, пов'язаних із звільненням державних чиновників із їх посад та змінив систему оподаткування¹¹.

Для Древнього Риму корупція у сфері державного та муніципального управління мала звичне явище. В цій частині нумідійський цар Югурта (160–104 рр. д.н.е.) давав Риму таку характеристику: «Продажне місто, приречено на скору загибель. Тебе можна було б скупати цілком, якби знайшовся покупець!»¹².

⁷ Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. С. 183.

⁸ Вінклер Г. Духовна культура Вавилону. М. Вид-во «Польза», 1913. С. 76.

⁹ Харитонов Є.О. Рецензія римського приватного права: теоретичний та історично-правовий аспект. Одеса. Мінерсіформ України. 1997. С. 27.

¹⁰ Ясинок Д.М. Принципи справедливості як природна складова частина цивільного процесу: історично-правовий аспект. *National law journal: theory and practice*. 2017. № 3 (25). С. 85.

¹¹ Дьяконов І.М. Реформи Урукагіні в Лагаше. *Вісник древньої історії*. 1951. № 1. С. 16. Струве В.В. Історичні надписи Урукагіні та історія їх інтерпретації. *Вісник древньої історії*. 1964. № 4. С. 3–23.

¹² Саллюстій Г. Югуртинська війна: записи Юлія Цезаря. Твори. Фірма «Вид-во АСТ». 1999. С. 10.

Серед найдавніших законів, які пов'язувалися із боротьбою з корупцією і стосувалися певних обмежень для чиновників, членів їх сімей та отримання ними подарунків був Закон Клавдія (*lex Claudia de nave Senatorum*) (218 р.д.н.е.), яким заборонялося сенаторам та їхнім сім'ям володіти кораблями, що могли вміщувати понад 300 амфор. Закон Оптія (*lex Oppia 215 р.д.н.е.*), який забороняв римським жінкам мати понад півунції золота у вигляді прикрас. Закон про подарунки (*lex Cincia de donationsbus-204 р.д.н.е.*), який обмежував розмір подарунків від клієнта патрону запроваджуючи при цьому заборону на певні види подарунків¹³.

Природу корупційних явищ намагались обґрунтувати Аристотель, Платон та інші мислителі античності, пояснюючи її наявністю людської недосконалості.

Середньовіччя не стало виключенням для корупції, яка проникла в усі види державного управління та правосуддя. Характеризуючи цей період Томас Гоббс писав: «люди, які пишанються своїм багатством сміливо скоюють злочини в надії, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції, або отримати пробачення за гроші, чи інші форми винагороди»¹⁴.

Доволі жорстко критикував мирових суддів спікер англійської палати спільнот Е. Де Сото (1601 р.), зазначаючи, що «ці тварі за півдожини курчат готові наплювати на цілу дюжину кримінальних законів». Отже, в період XV–XVII ст. корупція охопила всю Західну Європу і зводилась до підкupu державних чиновників, а також суспільно-політичних діячів та суддів¹⁵.

2. Корупційні прояви в часи середньовіччя

Протягом майже тисячолітньої історії європейського середньовіччя корупція сприймалася через призму католицизму і вважалася спокусою диявола.

В цей час на російських землях чиновники не отримували заробітної плати і жили коштом «поборів» з населення. Система «кормління надавала безмежної можливості для чиновницького свавілля, зловживань та хабарництва»¹⁶. Лише у 1555 році Іван Грозний своїм указом скасував «кормління чиновників», ввівши страту в якості покарання за надмірність у хабарях¹⁷.

В 1649 році в російській імперії було прийнято Соборне уложення, в якому визначалась відповідальність дяконів та піддячих за вимагання хабаря під час розгляду судових справ: «Будет которий д'як ілі подьячий для посулу дел делать всякое, а челобітчики за темі делами учнуть ходить многое время... і сищется про то допрема, что д'як ілі подьячий волочил время для посулу... і за ето на д'яка і подьячего... с того числа як діло запалося, до по то число как

¹³ Dari-Mattiacci G. *Luxury in Ancient Rome: Scope, Timing and Enforcement of Sumptuary Laws*/6/ Dari –Mattiacci, A.E. Plisecka // *Legal Roots. The international journal of Roman Law legal History and Comparative Law*. 2012. № 1. p. 189.

¹⁴ Томас Гоббс. *Левиафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної*. Т. Гоббс. М. 2001. С. 21.

¹⁵ *Політологія. Енциклопедичний словник. Вид-во Комерційний універ.* 1993. С. 147.

¹⁶ *Історія держави і права: Підручник за заг. ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка у 2 т. К.: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. т. 1. С. 47, 434.*

¹⁷ Чижко К.О. *Історичні передумови формування антикорупційного законодавства України. Держава та регіони. Серія.: Право.* 2019. № 2 (64). С. 74. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3338-2019-2-13>.

о том деле учньот челобить чим бить челом, по две гривни на день. Да ім же за то чинить наказаніє, дьяков бить батогами, а подьячїх кнутами».

Таким чином даний історичний закон підтверджує наявність корупційних проявів, які мали місце в правосудді у роки середньовіччя, із зазначенням методів фізичного впливу у боротьбі з корупцією. Якщо в цій частині звернутися до Законів короля Кнута (XI ст. Англосаксонська держава), то і даний закон передбачав виплату суддею «королю 120 шилінгів» за отримання хабаря та ухвалення на цій основі «незаконної постанови або неправосудного вироку»¹⁸.

В кінці середньовіччя в Європі настало усвідомлення того, що корупція ослаблює державне управління, робить його неспроможним до проведення кардинальних реформ. Корупція ослаблює надходження коштів до державної казни, а ті кошти, які надходять, розкрадаються за рахунок різних корупційних схем.

З урахуванням даних обставин приходиться розуміння того, що корупція – це посягання пропозиції заінтересованої особи в отриманні нею незаконних благ, прав чи дозволів та надання у зв'язку з цим фінансової чи іншої матеріальної складової службовій чи посадовій особі державної чи муніципальної сфери управління чи правосуддя, яка приймає таку пропозицію, а з нею і матеріальні блага та вчиняє дії на незаконне отримання тих чи інших благ, прав чи дозволів оферентом. Таким чином відбувається по суті купівлі-продаж у чиновників і суддів тих благ, прав чи дозволів, які б при звичайних обставинах (чесності і справедливості) особа б отримати не змогла. В той же час, при затриманні хабарника предмет хабаря конфіскується, а від так, він не повертається оференту. В цій частині Кримінальний кодекс Франції доби Наполеона (1810 рік) зазначає: «Особі котра здійснила підкуп, ніколи не повертається ні речі, які були вручені, ні їх вартість; вони конфіскуються на користь благодійних закладів місця, де було здійснено підкуп» (ст. 180 ККФ)¹⁹.

3. Корупція в радянський період та її особливості

XIX століття ознаменувалося стрімким розвитком суспільних відносин, науки, техніки, технологій, оновлювалося виробництво. На фоні буржуазних революцій, швидко змінювався і суспільний уклад життя. В той же час це не означало того, що ці зміни тягли за собою знищення корупції в усіх її проявах. Більшовицький переворот 1917 року, який мав вплив і на Україну, також не поборов корупцію у сфері державного управління, яке повністю тепер контролювалося партійними органами. Не дивлячись на те, що все в країні рад почало називатись народним: народні дружини, народний суд, народний секретаріат, народний комісаріат, робітничо-селянський уряд, державна прокуратура тощо...²⁰. Це не стало підставою до ліквідації корупції. Зловживання

¹⁸ Закони Кнута. Історія держави і права зарубіжних країн 2-е вид. перер. та док.: навч. пос. за ред. Бостан Л.М., Бостан С.К. Київ : Центр учбової літер. 2008. С. 186.

¹⁹ Кримінальний кодекс Франції 1810 р. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перер. та док.: навч. пос. за ред. Бостан Л.М., Бостан С.К. Київ : Центр учбової літер. 2008. С. 581.

²⁰ Суєло Д.С. Історія суду Радянської України (1917–1967) Вид-во Київський університет, 1968. С. 8, 17, 23, 51.

партійними функціонерами своїми посадами в частині отримання ними державних благ у вигляді переваг в продуктовому забезпеченні, позачерговому отриманні елітного житла, наявності обособлених морських апартаментів для відпочинку тощо не визнавалось за корупцію, оскільки корупція проголошувалася надбанням капіталістичного світу, яку в країні соціалістичного, народного управління робітників і селян було подолано, а відтак основ для прояву корупції в радянській державі немає. Прояви ж хабарництва обумовлювалися як прояви залишків попередньої буржуазної держави. Так, у закритому листі ЦК КПРС від 29 березня 1962 року «Про посилення боротьби з хабарництвом та розкрадання народного добра» хабарництво було названо «соціальним явищем, породженим умовами експлуататорського суспільства»²¹. Навіть у словнику іноземних слів 1987 року слово «корупція» тлумачилось як підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб у капіталістичному суспільстві»²².

У зв'язку з цим Кримінальний кодекс України, який було прийнято 28 грудня 1960 року главою VII передбачав кримінальну відповідальність за посадові злочини, лише за дачу хабаря (ст. 170) та одержання хабаря (ст. 168)²³.

В той же час практика показувала наявність «бавовняних справ» в Узбекистані 1982–1983 р.р. з корупційними схемами на мільйони рублів, в яких була задіяна партійна і управлінська як місцева, так і московська номенклатура найвищого рівня. Справи міністра МВС СРСР М. Щолокова, а в подальшому і Чурбанова, засвідчували процвітання хабарництва та злиття московської міліції з кримінальними елементами. Це все вказувало на той факт, що корупцією була пронизана вся партійна і управлінська структури радянської держави. Отже, незалежно від політичної, партійної, управлінської складової, не залежно від історичної епохи і тих політичних лозунгів, які було піднято на їх прапорах, корупція, як соціальне, високо-адаптивне явище проникала і нажаль проникає в усі державні, правоохоронні та судові системи всіх країн світу безвиключно. Різниця полягає лише у більшому чи меншому прояві корупції в тій чи іншій державі.

Особливість корупції полягає в тому, що вона надзвичайно швидко видозмінюється як у сфері політичного, економічного, управлінського спрямування, адаптуючись і пристосовуючись до особливостей поведінки і рівня моральності як державних, так і муніципальних чиновників. Ось чому державі залишаються лише її наслідки, оскільки як суспільство, так і держава об'єктивно не встигають за утаємниченою реальністю її проявів. Безумовно енергією корупції, яка підтримує її живучість є низький рівень чесності, моральності та принциповості державних та муніципальних чиновників, осіб суддівського та правоохоронного корпусу. Саме вони розпродають інтереси держави, а з ними і свою душу, отримуючи за це мільйони особистої наживи, намагаючись легалізувати її у вигляді фешенебельних маєтків, дорогіцінних прикрас, годинників, автомобілів

²¹ Оніщенко Л. Профілактичний аспект щодо корупції. Документи СРСР. *Незалежний аудитор*, 2013. № 4. С. 101, 104.

²² Словники іноземних слів. Політ. Видав. 1987. С. 250.

²³ Кримінальний кодекс України : Закон ВР УРСР від 28.12.1960. URL: [http:// search.ligazakon.ua/1_doc.2nsf/link1/KD0006.html](http://search.ligazakon.ua/1_doc.2nsf/link1/KD0006.html).

тощо. Такий швидкоплинний процес збагачення як самих чиновників, так і членів їх родин, друзів, кумів, наближених осіб, вносить напругу в суспільство, зводючи демократію нанівець.

4. Україна: національне і міжнародне законодавство у протидії та боротьбі з корупцією

Розпад радянського союзу і проголошення незалежності України в 1991 році з відходом від адміністративно-командної системи управління, з розпаюванням земель сільськогосподарського призначення, введенням ринкових відносин, зміною системи державного управління та новою організацією судової систем з реорганізацією функцій прокуратури тощо, потребував нових підходів у сфері боротьби та запобіганню і протидії корупції. Нажаль даним питанням молода держава відразу не приділила належної уваги, що привело до проникнення корупції у сферу не лише державного та місцевого управління, а і у сферу правоохоронної системи та системи правосуддя, прокуратуру, медицину, освіту тощо. Усвідомивши по суті загрозу державності в Україні Президент України видає один за одним Укази: «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» від 21.07.1994 року та «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки» від 27.08.1994 року. Верховна Рада України 16.11.1995 року у свою чергу приймає Закон України «Про боротьбу з корупцією», а 10 квітня 1997 року Президент України своїм Указом затверджує «Національну програму боротьби з корупцією».

Не маючи досвіду у боротьбі із цим невидимим суспільним злом, яке має внутрішньо системний утаємничений характер, на фоні ослаблених корупцією правоохоронних органів, держава звертається до міжнародного досвіду, перш за все у сфері законодавства по боротьбі з корупцією. В цій частині за основу було взято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3514 (XXX) «Заходи проти корупції, яка трактується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами» від 15 грудня 1975 року²⁴.

Це був новий період, період переходу світу до нового трансатлантичного розвитку економіки. І хоча дана Резолюція ООН і заклала основні напрямки для національних систем у боротьбі з корупцією, але практика показала, що це суттєво не вплинуло на таку боротьбу. Ось чому в 1990 році восьмий конгрес ООН ухвалив нову Резолюцію: «Практичні заходи боротьби з корупцією». В Резолюції пропонувалось урядам всіх країн проаналізувати своє національне антикорупційне законодавство та розробити конкретні кроки, які були б пов'язані із конфіскацією всіх тих активів, які набуті внаслідок корупційних дій²⁵.

²⁴ Measures against corruption practiced by transnational and other corporations, thin intermediaries and other parties involved: Resolution of the UN General Assembly of December 15, 1975, № 3514 (XXX). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/189574?V=pdf> (дата зверн. 13.11.2025р)

²⁵ Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку і реалізації та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією. Резолюція восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками від 07.09.1990 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_785/ed19900907#Text.

Отже корупція, це не просто національна проблема окремих держав, це проблема, яка має глобальний характер і є характерною як для комуністичних режимів (Північна Корея, Китай), так і тоталітарних режимів (Росія, Білорусь), та навіть високорозвинених держав, якими є США, Франція, Італія, Японія. Це вказує на те, що якихось універсальних методів у боротьбі з корупцією не існує. Кожна країна обирає свої шляхи у боротьбі з проявами корупції, від ув'язнення корупціонерів, до смертної їх кари (Китай), конфіскації майна чи стягнення необґрунтовано набутих активів в дохід держави. За даними Світового Банку держави світу внаслідок корупційних діянь втрачають кожного року від одного до більш ніж півтора трильйони доларів США²⁶.

На початку 2014 року Європейська Комісія зазначала, що в усіх 28 країнах ЄС кожного року втрати за рахунок корупції складають 120 млрд. євро, що вказує на те, що корупція як соціальне явище, притаманна всім країнам XXI століття²⁷.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з корупцією» (№ 356/95-ВР), який було прийнято 5 жовтня 1995 р., відповідальність за корупційні діяння покладалася лише на «осіб, уповноважених на виконання функцій держави» (ст. 2 Закону). В той же час позитивним положенням даного Закону було те, що ці особи повинні були декларувати свої доходи і витрати відповідно до ст. 13 ЗУ «Про державну службу» (ст. 3 Закону). Разом з тим правозастосування норм даного Закону ускладнювалось тим, що цілий ряд понять і положень мали казуїстичний, «розмитий» характер, зачіпаючи у своїй більшості дрібні корупційні правопорушення. Так, в 1999 році до судів загальної юрисдикції надійшло 6233 адміністративні справи, але з урахуванням правової невизначеності цілого ряду понять і положень 4300 справ було закрито²⁸. Через вісім років у 2007 році кількість адміністративних справ за корупційні діяння не змінилася і навіть зменшилася²⁹.

З урахуванням даних обставин в розвиток Закону від 10 квітня 1997 року Указом Президента України було затверджено «Національну програму боротьби з корупцією», в якій визначалися проблемні питання, які мали місце у боротьбі та протидії корупції в органах державного управління, що засвідчувалось і судовою практикою.

В державі поступово приходить усвідомлення того, що боротьба з корупцією «пробуксовує». З цих підстав Україна 1 січня 2006 року приєдналась до Стамбульського плану дій із боротьби з корупцією та Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії Організації економічного та соціального розвитку 2003 року.

²⁶ UNODC and The World Bank. «Stolen Asset Recovery (STAR)» Initiative: Challenges/ Opportunities and Action Plan (The World Bank, Washington, DC 2007). P. 10 citing Raymond Baker, *Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc)

²⁷ Чубата Л. Міжнародний досвід боротьби з проявами корупції. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 24.

²⁸ Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2000 р. (за даними судової статистики) *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4. С. 28-29.

²⁹ Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 6. С. 41, 42.

1 січня 2006 року Україна підписала і ратифікувала прийняту Радою Європи ще в 1999 році Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією (ETS173)³⁰ та Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією³¹.

В 2006 році до Верховної Ради було подано пакет законопроектів щодо змін антикорупційного законодавства та ратифікацію зокрема Цивільної Конвенції Ради Європи «Про боротьбу з корупцією». Лише 1 липня 2011 року всі ці питання були розглянуті і цього ж дня 14 жовтня 2014 року в Україні було прийнято ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції»³².

Даним законом було розширено коло суб'єктів, які тепер могли нести відповідальність за корупційні діяння, зокрема посадові особи органів місцевого самоврядування, до яких тепер як і до державних службовців могли бути застосовані міри конфіскації за рішенням суду відповідно «до встановленого законом порядку». І хоча Закон і не дав розуміння «встановленого порядку», але подальший перебіг подій законодавчого характеру розкривав весь його зміст. Насамкінець, прийшло усвідомлення того, організація регулювання боротьби з корупцією потребує не обособленого законодавства, а комплексного підходу, який би визначав державну, наступальну стратегію у боротьбі і протидії корупції. В цьому зв'язку 21 жовтня 2011 року Президентом України було затверджено «Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки», а 14 серпня 2014 року в Україні було прийнято Закон «Про санкції»³³. Це по суті був перший комплексний закон, яким визначалась можливість у позакримінальному провадженні проводити стягнення необґрунтовано набутих активів в дохід держави.

В розвиток даного законодавства 14 жовтня 2014 року в Україні було прийнято Закон «Про запобігання корупції». В даному Законі було деталізовано коло суб'єктів, на яких поширювались вимоги заборон та обмежень, передбачених даним Законом, оскільки всі уповноважені на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування особи зобов'язані тепер діяти виключно в інтересах держави чи територіальної громади (ст. 39 Закону), фінансовий контроль щодо заходів і витрат таких осіб здійснює держава (ст. 46 Закону).

Цього ж дня було прийнято Закон України «Про національне антикорупційне бюро України»³⁴.

Одним із найважливіших актів цього періоду у сфері боротьби з корупцією був Закон України № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики України (Антикорупційна стратегія на 2014-2017 рр.», на основі якого

³⁰ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. № ETS173/Рада Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 16.11.2025).

³¹ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999р. Рада Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 16.11.2025).

³² Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. № 3206-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206_17#Text (дата звернення 15.11.2025).

³³ Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644_18#Text (дата звернення 15.11.2025).

³⁴ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698_18#Text (дата звернення 15.11.2025).

13 травня 2014 року в Україні було прийнято Закон № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», яким було посилено адміністративну та кримінальну відповідальність за корупційні діяння. Безумовно держава посилювала матеріальне право, спрямоване на боротьбу з корупцією в країні, але потрібен був спеціальний орган, який би цілеспрямовано підводив підсумок наявним проявам корупції, в тому числі і на рівні найвищих щаблів державного та муніципального управління.

12 січня 2015 року Указом Президента України № 5/2015 було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»³⁵ на підставі якої 2 червня 2016 року було прийнято ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, а 7 червня 2018 року Закон «Про Вищий антикорупційний суд»³⁶.

Це дало можливість створити цілу систему законодавчих актів, а відповідно і органів у боротьбі з корупцією, в тому числі і за рахунок цивільної конфіскації, яку було запроваджено ще 04.03.2015 року шляхом доповнення ст. 233-233² Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), які діяли по 15.12.2017 р. В той же час дані норми практично не мали свого реального правозастосування. З 15.12.2017 р. почала діяти нова редакція ЦПК України, де питання цивільної конфіскації: визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мали своє закріплення в ст. 290-292 ЦПК України. Але і дані норми права при їх правозастосуванні мали певні недоліки. У зв'язку з цим редакцію даних норм 31 жовтня 2019 року з прийняттям ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» було оновлено.

Цивільна конфіскація необґрунтовано набутих активів та їх стягнення в дохід держави на думку Вищого антикорупційного суду «не кваліфікується як покарання, а є засобом контролю за користуванням майном у контексті статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини»³⁷.

З метою посилення боротьби і протидії корупції 20.06.2022 р. Законом України № 2322-IX було затверджено Антикорупційну стратегію на 2020–2024 роки³⁸.

Отже, історія показує, що корупція має свою живучість не тому, що змінюються суспільні відносини, чи змінюються назви посад у сфері державного чи муніципального управління, а тому, що поняття моральності,

³⁵ Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020». *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.

³⁶ Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. № 2447- VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447_19#Text (дата звернення 16.11.2025).

³⁷ Рішення Вищого антикорупційного суду від 13.07.2022 року. Справа № 991/366/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483> (дата звернення 16.11.2025).

³⁸ Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки» від 20.06.2022 р. № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення 16.11.2025).

справедливості, чесності починає нівелюватися чиновниками в обмін на матеріальні блага, які сприймаються ними як безмежне джерело насолоди, вважаючи, що саме таке благо і є тим щастям для них самих та членів їх сімей. Поступово таке розуміння формує переконання, стаючи його новою мораллю, яка посилюється за рахунок насолоди владою та тих можливостей, які надає чиновнику його влада. Це у свою чергу тягне за собою «відчуття недооціненого» суспільством свого особистого значення, що починає служити вже внутрішнім виправданням своїх корупційних діянь. На цьому фоні остаточно трансформується внутрішня правосвідомість, де мораль, совість, справедливість поступово починають відходити на інший план. Здавалося б, що донедавна чесна і справедлива людина починає змінюватись. Відчуття наживи, нестриманість при виді грошей починає переважати над справедливістю і обов'язком у сфері захисту інтересів суспільства і держави. Корупція по суті стає механізмом торгу, де державні та муніципальні чиновники в роздріб і оптом починають продавати не лише інтереси суспільства і держави, а і її багатства: землю, надра, власність, розкрадають фінансові ресурси і все це за ради того, щоб в подальшому накупити собі маєтків, як в середині держави, так і за кордоном, накупити автомобілів, цінних металів тощо. Не дивлячись на те, що всі країни світу тисячоліттями намагалися боротися з проявами корупції за допомогою штрафів, ув'язнень і навіть застосування смертної кари, але корупція знову і знову проявлялась, наповнюючи свої «закрома» все новими і новими суб'єктами як місцевого, так і найвищого державного управління, проникаючи тепер в партії, політику, профспілки, в усі системи державного та муніципального управління, в правоохоронну та судову системи.

Проявом наслідків корупції є їх легалізація у вигляді об'ємних майнових активів. Впровадження цивільної конфіскації у сферу цивільного судочинства у справах про визнання необґрунтовано набутих активів та їх стягнення в дохід держави на основі розгляду позовних заяв Вищим антикорупційним судом дає можливість державі не витрачати надмірних зусиль у доказуванні часу, місця, об'єму корупційних дій, їх наслідків тощо по відношенню до того чи іншого чиновника, виявивши лише невідповідність легальних доходів по відношенню до витрат чиновника, не звинувачуючи його ні в чому, вимагаючи лише розкрити механізм накопичення коштів для набуття майнових активів, які в п'ять чи в десять разів перевищують легальні задекларовані доходи. При неможливості довести законність набуття таких активів, останні стягуються на користь держави. Це є одним із суттєвих елементів у боротьбі з корупцією. Безумовно він не може підняти адміністративну чи кримінальну складову у боротьбі та протидії корупційним проявам, але дає можливість очистити суспільство від корупційного негативу, посилюючи відчуття справедливості.

ВИСНОВКИ

Корупція є однією із найдавніших, найпоширеніших та найадаптивніших явищ, фундамент якого формується на основі неправомірних дій державних та муніципальних чиновників, які за своїми посадами мають доступ до прийняття адміністративно-управлінських рішень по розпорядженню

державними фінансовими та матеріальними активами, наданню різного роду дозволів, укладенню державних контрактів тощо. Діючи всупереч інтересам держави чи територіальної громади і отримуючи за це неправомірну вигоду такі чиновники підривають не лише довіру до державних інститутів влади, а і ослаблюють її устої, роблячи владу аморальною та недієздатною.

В той же час, корупція – це не лише «хвороба» державного чи муніципального управління. Ця хвороба поширена в системі правосуддя та правоохоронних органах, які сприяють отриманню незаконного правового результату по відношенню до тих же корумпованих чиновників та «різномасної» злочинності, формуючи в суспільстві відчуття безвідповідальності та безкарності.

Історія засвідчує, що корупція – це складне, утаємничене, суспільне утворення, яке з одного боку може мати місце лише при наявності низького рівня доброчесності та професійної правосвідомості державних та муніципальних чиновників, суддів, прокурорів, поліцейських тощо, а з іншого при наявності особи, яка намагається підкупити таких чиновників, з тим, щоб досягти тих чи інших благ, переваг, дозволів чи послаблень, яких вона при інших обставинах мати не мала б права.

Практика показує, що суспільство тисячоліттями вело боротьбу з корупцією лише за рахунок кримінальних чи адміністративних проваджень, що не завжди було ефективним, оскільки така боротьба потребувала значного часу, фінансових та людських ресурсів. Цивільна ж конфіскація, під якою розуміється визнання необґрунтовано набутих активів та стягнення їх в дохід держави є більш ефективною і простою, оскільки ґрунтується на моніторингу та аналізі як доходів, так і витрат особи, а відтак не потребує доказування її вини. В даному випадку особа лише доводить, що набуті нею матеріальні як рухомі, так і нерухомі активи, набуті нею за кошти, які мають законне походження. Таким чином, боротьба з корупцією потребує комплексного підходу, який полягає у: а) ретельному та скрупульозному підборі і розстановці кадрів без жодних політичних чи особистісних ознак у сфері державного чи муніципального управління. Лише професіоналізм повинен стати ключовою ознакою для зайняття державної посади; б) підвищення ролі і можливостей моніторингових служб та розширення їх складу; в) публічності у сфері виконання судових рішень та публічного звіту про наслідки такого виконання.

АНОТАЦІЯ

В роботі проведено дослідження найнебезпечнішого суспільного явища, яким є корупція у сфері державного та муніципального управління, правосуддя, правоохоронної системи, медицини, спорту на стадії розвитку древніх суспільств, середньовіччя, радянського та сучасного періоду. В дослідженні звернуто увагу на цілий ряд законодавчих актів, які мали місце в різні періоди розвитку різних держав, в тому числі і сучасного законодавства України та міжнародно-правових актів, спрямованих на боротьбу з корупцією. Історія засвідчує, що суспільство так і не винайшло єдиних, універсальних методів боротьби з корупцією. Ні штрафи, ні конфіскація майна, ув'язнення чи навіть смертна кара не викоринили корупцію в жодній країні світу. В той же час найбільш ефективним методом боротьби з корупцією є боротьба з легалізацією

її наслідків. В цьому зв'язку у дослідженні звернуто увагу на цивільну конфіскацію як одного із напрямків боротьби з легалізацією необґрунтовано набутих активів.

Література

1. Dari-Mattiacci G. Luxury in Ancient Rome: Scope, Timing and Enforcement of Sumptuary Laws /6/ Dari –Mattiacci, A.E. Plisecka // *Legal Roots. The international journal of Roman Law legal History and Comparative Law*. 2012. № 1. P. 189–216.

2. Measures against corruption practiced by transnational and other corporations, thin intermediaries and other parties involved: Resolution of the UN General Assembly of December 15, 1975, № 3514 (XXX). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/189574?V=pdf> (дата зверн. 13.11.2025 р.)

3. UNODC and The World Bank. «Stolen Asset Recovery (STAR)» Initiative: Challenges/ Opportunities and Action Plan (The World Bank, Washington, DC 2007). P. 10 citing Raymond Baker, *Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc)

4. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2000 р. (за даними судової статистики) *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4. С. 20–29.

5. Артхамастра, або Наука політики. Перекл. з санскрита. Вид. Акад. наук СРСР. 1959. 793 с.

6. Барташек М.П. Римське право. Поняття, терміни, визначення. 1989. 448 с.

7. Вінклер Г. Духовна культура Вавилону. М. Вид-во «Польза», 1913. 240 с.

8. Дьяконов І.М. Реформи Урукагіни в Лагаше. *Вісник древньої історії*. 1951. № 1 с. 15–32. Струве В.В. Історичні надписи Урукагіни та історія їх інтерпретації. *Вісник древньої історії*. 1964. № 4. С. 3–23.

9. Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644_18#Text (дата звернення 15.11.2025).

10. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 р. № 2447-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447_19#Text (дата звернення 16.11.2025).

11. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки» від 20.06.2022 р. № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення 16.11.2025).

12. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. № 3206-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206_17#Text (дата звернення 15.11.2025).

13. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. № 1698-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698_18#Text (дата звернення 15.11.2025).

14. Закони Кнута. Історія держави і права зарубіжних країн 2-е вид. перер. та док.: навч. пос. за ред. Бостан Л.М., Бостан С.К. Київ: Центр учбової літер. 2008. 730 с.

15. Історія держави і права: Підручник за заг. ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка у 2 т. К.: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. т. 1. 656 с.

16. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р. № ETS173/Рада Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 16.11.2025).
17. Кримінальний кодекс України Закон ВР УРСР від 28.12.1960. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc.2nsf/link1/KD0006.html.
18. Кримінальний кодекс Франції 1810 р. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перер. та док.: навч. пос. за ред. Бостан Л.М., Бостан С.К. Київ : Центр учбової літер. 2008. 730 с.
19. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
20. Оніщенко Л. Профілактичний аспект щодо корупції. Документи СРСР. *Незалежний аудитор*. 2013. № 4. С. 101–104.
21. Політологія. Енциклопедичний словник. Вид-во Комерційний універ. 1993. 431 с.
22. Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку і реалізації та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією. Резолюція восьмого Конгресу ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками від 07.09.1990 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_785/ed/19900907#Text.
23. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13.07.2022 року. Справа № 991/366/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105252483> (дата звернення 16.11.2025).
24. Саллюстій Г. Югуртинська війна: записи Юлія Цезаря. Твори. Фірма «Вид-во АСТ». 1999. 354 с.
25. Словники іноземних слів. Політ. Видав. 1987. 479 с.
26. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 6. С. 30–44.
27. Суслو Д.С. Історія суду Радянської України (1917-1967) Вид-во Київський університет 1968. 232 с.
28. Томас Гоббс. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної. Т. Гоббс. М. 2001. 123 с.
29. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020». *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.
30. Харитонов Є.О. Рецензія римського приватного права: теоретичний та історико-правовий аспект. Одеса. Мінрегіонформ України. 1997. 283 с.
31. Хрестоматія по загальній теорії держави і права: Навч. посіб. за заг. ред. проф. З.М. Черніловського, упоряд. В.М. Садіков. Фірма «Гардаріка». 1996. 413 с.
32. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. Рада Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 16.11.2025).
33. Чижко К. О. Історичні передумови формування антикорупційного законодавства України. *Держава та регіони. Серія.: Право*. 2019. № 2 (64). С. 73–78. DOI: [https://doi.org/10.32840/1813-338\[-2019-2-13](https://doi.org/10.32840/1813-338[-2019-2-13).

34. Чубата Л. Міжнародний досвід боротьби з проявами корупції. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. 122 с.

35. Ясинок Д. М. Принципи справедливості як природна складова частина цивільного процесу: історично-правовий аспект. *National law journal: theory and practice*. 2017. № 3 (25). С. 85–88.

Information about the authors:

Yasynok Mykola Mykhailovych,

Doctor of Law, Professor, Law Faculty,

Department of Justice and Philosophy,

Sumy National Agrarian University,

160, Herasya Kondratieva Str., Sumy, 40000, Ukraine

Yasynok Dmytro Mykolaiovych,

Doctor of Philosophy in Law,

Department of Justice and Philosophy,

Sumy National Agrarian University,

160, Herasya Kondratieva Str., Sumy, 40000, Ukraine